

A NEMI SZEREPEKKEL KAPCSOLATOS ATTITÚDOK A 2000-ES ÉVEKBEN MAGYARORSZÁGON²

BEVEZETÉS, A KUTATÁS CÉLJA

A különböző makrostatisztikai adatokra épülő, nemzetközi összehasonlításokban alkalmazott globális gender egyenlőtlenségi mutatók szerint Magyarországon a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek szintje a 2000-es évek eleje, közepe óta meglehetősen nagyfokú változatlanyságot mutat: jellemzően stabilizálódni látszanak a nemek közötti egyenlőtlen társadalmi viszonyok. Azt már korábbi kutatásokból tudjuk (például Tóth 1995, Blaskó 2005), hogy a rendszerváltás idején, valamint a gazdasági-politikai-társadalmi átmenet időszakában a nemi szerepekkel kapcsolatos lakossági vélekedések nem a kutatók által feltételezett modernebb, egyenlőségpártibb és a különféle szerepek rugalmas alakítását szorgalmazó irányba mozdultak el, hanem éppen ellentétes tendenciát követve a lakosság inkább a hagyományos, a női és a férfi szerepeket egymástól élesebben elválasztó attitűdökről tett tanúbizonyságot. Ezek a vélekedések a 2000-es évek elejére visszasimultak a rendszerváltást megelőző, jellemzően hezitálóbb, enyhén tradicionálisabb szintre.

A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 2000-es évek során miként alakult a magyar lakosság nemi szerepekkel, illetve a családon belüli, nemekhez kötődő munkamegosztáshoz kapcsolódó szerepekkel kapcsolatos vélekedése. A disszertációnak nem csupán az a fő kérdése, hogy „mi a helyzet” a társadalmi nemekkel, nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedésekben, hanem igyekszik történeti kontextusba is helyezni az ide vezető utat, vagyis arra a kérdésre is keresi a választ, hogy „hogyan jutottunk el idáig”.

Az első kérdésre, nevezetesen hogy miként alakultak a 2000-es évek során az attitűdök, összesen öt altémán keresztül (1. előíró nemi sztereotípiák változása, 2. a nemek közötti társadalmi munkamegosztásról vallott nézetek alakulása, 3. az otthoni munkamegosztásról vallott nézetek változása, 4. az apai szerepekkel kapcsolatos attitűdök, 5. fiatalok véleménye a tradicionális nemi szerepekről), négy nagymintás, a főbb szociodemográfiai változókra reprezentatív kérdőíves kutatás segítségével válaszolunk. Az idáig vezető út felvázolásában pedig a már megjelent vonatkozó történeti-szociológiai szakirodalomra támaszkodtunk.

Eredményeink szerint a vélekedések kettős szerkezete figyelhető meg: míg a nemi szerepekkel kapcsolatos általánosabb vélekedések szintjén az elmúlt években valamelyest növekedett azok aránya, akik flexibilisebben és egalitáriánusabb módon gondolkodnak nők és férfiak társadalmi szerepeiről, addig, ha a családon belüli szerepek megítélésére kerül a sor, a tradicionális attitűdök nem igazán változtak.

---

1 ELTE TáTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék

2 Témavezetők: Dr. Adamik Mária PhD, Prof. Székelyi Mária DSc. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Szociológia program. Az itt megjelentetett verzió az azonos című, 2015-ben megvédett PhD-értekezés téziseinek szerkesztett változata. A szerző köszönettel tartozik a Socio.hu szerkesztőinek az eredeti verzióhoz fűzött javaslataikért, valamint a megjelenítés lehetőségéért.

Bár különféle szocio-demográfiai csoportok között kirajzolódnak szignifikáns vélekedésbeli különbségek, ezek a legtöbb esetben csupán árnyalatnyiak: a nőkre valamivel jellemzőbb ugyan az egyenlőségpártiság, mint a férfiakra, de a különbség kicsi, és ugyanez mondható el a különböző születési kohorszokba tartozó, eltérő generációkról is. Ezt a véleményt homogenitást leginkább azzal magyarázzuk, hogy az államszocializmus korszakától kezdődően az egymást követő különböző gender rezsimek nagyon hasonló módon képzelték el a nemek közötti ideális társadalmi és családi munkamegosztást, és hasonló üzeneteket közvetítettek erről az emberek számára.

A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERÉRŐL

A nemek közötti egyenlőség és egyenlőtlenség kérdésköre, a mérésekre történt kísérletek

A disszertáció egyik célja, hogy társadalmi-történeti kontextusba helyezze azokat az attitűdöket, melyeknek alakulását vizsgálja. Az egyik kiindulópontunk az volt, hogy a különböző globális gender egyenlőtlenségi mutatók szerint a 2000-es években stabilizálódni látszanak Magyarországon a nemek közötti egyenlőtlen viszonyok (WEF 2014). Ahhoz azonban, hogy ezeket a mutatókat értelmezni tudjuk, szükségünk van arra, hogy átgondoljuk, miről is beszélünk akkor, amikor a nemek közötti egyenlőségekről vagy éppen egyenlőtlenségekről beszélünk. Ennek végiggondolása azért is szükséges, mert a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket mérő állítások jellemzően azt mérik, hogy a kérdezettek mennyire pártolják a különböző, a nemeket és a hozzájuk élesen kötött társadalmi és családi szerepeket megkülönböztető vélekedéseket, avagy éppen ellenkezőleg: olyan munkamegosztásban hisznek-e inkább, ami flexibilisebb és egyenlőbb, ahol valakinek a biológiai neme nem jelöli ki a helyét a társadalmi és családi nemi rendben.

A témához kapcsolódó és a külföldi szakirodalomban legtöbbször *sameness-difference* vitaként hivatkozott vita lényege, hogy a vágyott nemek közti egyenlőség tulajdonképpen melyik stratégiával érhető el: ha azt hangsúlyozzuk, hogy a nők és a férfiak közti különbségtétel, megkülönböztetés okafogyott, és ezért a hasonlóságukat hangsúlyozzuk, vagy ha arra mutatunk rá, hogy társadalmi helyzetük társadalmi csoportként igenis eltérő, ezért ezeket figyelembe véve igyekszünk lépéseket tenni az egyenlőség elérése felé. Több szerző is amellett érvel (Scott 1994, MacKinnon 2006 [1984], Wajcman 2007 [1998], Verloo 2005), hogy nem szabad szem elől téveszteni a vita igazi fókuszát, mert nem az az igazi kérdés, hogy a férfiak és a nők mennyire hasonlóak vagy különbözőek, hanem hogy a köztük lévő társadalmi egyenlőtlenségek, az egyik csoportnak a másik feletti dominanciája, illetve privilegizált helyzete hogyan jön létre, marad fenn és termelődik újra. Parvikko (1990) szerint az egyenlőség arra vonatkozik, hogy nők és férfiak ugyanúgy képesek-e teljesen részt venni a társadalmi életben és a különböző társadalmi cselekvésekben is.

A disszertációban részletesen áttekintettük és bemutattuk a különböző olyan makrostatisztikai adatokon nyugvó indexeket (például Gender Equality Index, Gender Inequality Index, Social Institutions and Gender Index, Global Gender Gap Index, Women's Economic Opportunity Index), amelyek országok közötti, illetve (amennyiben évről évre is publikálják őket) időbeli összehasonlítás céljából születtek, hogy ezek segítségével bepillantást nyújtsak abba, hogy különböző dimenziók figyelembevételével miként is néz ki a nemek közötti egyenlőtlenségek szintje. A különböző indexeket, ahogyan arra a vonatkozó szakirodalom is rámutat (például van Staveren

2012, Plantenga et al. 2009), érdemes fenntartásokkal és kritikával kezelni. Témánk szempontjából mindenképpen fontos azt hangsúlyozni, hogy ezek a gender egyenlőtlenségi indexek jellemzően figyelmen kívül hagyják a lakosság társadalmi nemekkel, nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedéseit, hiszen majdhogynem lehetetlen azt biztosítani, hogy egységes módszertannal, valóban összehasonlíthatóan lehessen országoként mérni.

Az egyik legrégebb óta közölt, nemek közötti egyenlőtlenségeket mérő index, a Global Gender Gap Index abszolút értéke alapján Magyarországon a 2000-es évek közepe óta szinte stagnálást mutatnak a nemek közötti egyenlőtlen viszonyok, miközben az ország összhelyezése a mezőnyben folyamatosan csúszik hátra (WEF 2014), vagyis ez az abszolút értelemben vett mozdulatlanság relatív értelemben leszakadást jelent a többi országhoz képest. A korábbi évekre vonatkozóan és valamiféle trend kirajzolásának céljával Fábíán Katalin (2011) végzett visszamenőleges számításokat, aki azt az eredményt kapta, hogy 1993 és 2008 között globálisan és Magyarországon is nőtt a nemek közti egyenlőség indexe (a Gender Development Index alapján). Ugyanő egy másik mutató átszámításánál pedig azt kapta, hogy a 2000-es évek során egy nagyon lassú, évről évre való enyhe elmozdulás figyelhető meg a nemek közötti egyenlőség irányába (a Gender Empowerment Measure alapján).

A VÉLEMÉNYEK KONTEXTUSA: A GENDER REZSIMEK ELMÉLETE

A társadalmi nemekkel kapcsolatos attitűdök szorosan kapcsolódnak annak a társadalomnak a nemi rendjéhez, amelyben ezek az attitűdök megszületnek. Ezt a társadalmi kontextust a szakirodalom többféle elnevezéssel is illeti, és nem csak az elnevezések sokféleségével, hanem a mögöttük rejlő koncepciók és megközelítések változékonyságával is találkozhatunk.

Karen O. Mason (1997: 158) gender rendszerként (*gender system*) hivatkozik a társadalmi elvárásoknak azon rendszerére, amelyek a női és a férfi viselkedésre vonatkoznak, és amelyek szabályozzák a nemek közti munkamegosztást, aminek következtében az élet különböző területein egyenlőtlenségi viszonyok keletkeznek nők és férfiak között. Hasonló módon definiálja a gender rendszert Ridgeway és Smith-Lovin (1999: 191), akik szerint a gender rendszer olyan folyamatokat jelent, melyek a nők és férfiak közötti eltéréseket társadalmilag relevánsként jelenítik meg, és a nők és férfiak közti egyenlőtlenségeket ezen különbségek alapján igazolják.

Ezek a megközelítések meglehetősen tág kontextusát adják a társadalmi nemekkel kapcsolatos attitűdöknek, és inkább elrejtik olyan szereplőknek a nemek közötti viszonyokra kifejtett hatását, mint például az állam. Nem lehet azonban erről megfeledkezni, hiszen a vizsgált attitűdök egyrészt következményei, másrészt pedig egyfajta hivatkozási alapul szolgáló kiindulópontjai a különféle, a nemeket és a köztük lévő viszonyt érintő intézkedéseknek is.

Éppen ennek a komplexitásnak a megragadására célszerű bevezetni R. W. Connell, valamint Sylvia Walby nyomán a gender rezsim (*gender regime*) fogalmát. Connell (1990: 520) szerint az állam a társadalmi nemi viszonyok tágabb struktúrájának kiemelkedően fontos csomópontja: az állam maga is egy adott társadalom gender viszonyaiból nő ki, azokon belül intézményesedik, miközben egy oda-visszaható folyamat eredményeképpen az állam maga is visszahat ezekre az alap gender viszonyokra. Connell (1990: 523) megközelítésében a gender rezsim, amellyel minden állam rendelkezik, a társadalom tágabb nemi rendjének leképezésén túl egyúttal annak terméke, a társadalmon belüli nemek közti egyenlőtlenségekből fakadó küzdelmek lenyomata is.

Walby (2004) megközelítése szerint a gender rezsimek – kiindulva a rezsimek mint egyfajta irányítási rendszer jellegéből – a különböző társadalmi intézményekből épülnek fel, amelyek egyéb szereplők segítségével közvetítik és alakítják a nemek közötti társadalmi viszonyokat. Walby négy szinten keresztül építi fel a gender rezsimek fogalmát. Az első szint egy általános társadalmi rendszert jelöl. A második szinten az állam különböző, a nemek közötti viszonyokat befolyásoló irányítási módjai alapján kirajzolódó rezsimek típusok találhatók meg. A harmadik szint különböző, a korábbiaknál már specifikáltabb területeket (például gazdaság, politika, civil társadalom) foglal magában, míg a negyedik szinten a különféle társas gyakorlatok állnak (Walby 2004: 10). A nemek közötti viszonyok formálódása nem korlátozódik egyik vagy másik szintre, ebből fakadóan a gender viszonyok alakulásáért felelős szereplők is sokfélék. Walby összesen négy fő intézményi pillérét különíti el a gender rezsimeknek: gazdaság, államigazgatás/döntéshozás, erőszak, civil társadalom. Ezen területek intézményei különféle gender viszonyokat konstruálnak egy adott társadalomban, ezt nevezhetjük gender rezsimeknek (Walby 2011: 104).

A témánk szempontjából a gender rezsimek fogalmával mindarra a társadalmi kontextusra, ennek a kontextusnak az intézményrendszerére, az intézményrendszer és szereplőinek együttesére utalunk, amelyben a társadalmi nemekkel kapcsolatos attitűdök megszületnek, formálódnak, fennmaradnak vagy éppen változnak. Az attitűdöket azonban nem tartjuk az adott gender rezsimektől különálló elemeknek, hiszen visszahathatnak a rezsimek működésére, amennyiben például legitimálnak olyan döntéseket, melyek a nemek közti egyenlőtlenségeket nyíltan vagy burkolt formában fenntartják, mélyítik, vagy éppen csökkentik. Ebben az értelemben a disszertáció kitágítja a gender rezsimek korábban használatos fogalmát.

A társadalmi nemekkel kapcsolatos és a 2000-es években felmért lakossági attitűdök vizsgálatánál nem elég arra a konkrét, jelenkori kontextusra fókuszálni, amiben az attitűdök felmérésre kerültek, ezeknek az attitűdöknek ugyanis története van. Ez a történet pedig egybefonódik az egymást követő, különböző típusú gender rezsimek történetével. Éppen ezért a gender rezsimek elméletét áttekintő fejezetet követően a II. világháborút követő időszak hazai gender rezsimeinek a bemutatásával vázoljuk fel az attitűdök kialakulását övező történeti keretet.

GENDER REZSIMEK MAGYARORSZÁGON A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A disszertációban részletesen bemutattuk a II. világháborút követő Rákosi-korszak, valamint a Kádár-rendszer különböző periódusainak, valamint a rendszerváltás környéki átmenet éveinek és a 2000-es éveknek a nemek közötti egyenlőséggel kapcsolatos jellemzőit, így itt csak a legfontosabb elemeket emeljük ki.

A kommunizmus és államszocializmus időszaka

A kommunista hatalomátvételt már megelőzően, de azzal párhuzamosan is komoly jogi, munkaerő-piaci és társadalmi változások történtek a nők helyzetében Magyarországon, melyek egyik fő hajtóereje az a szándék volt, hogy a két világháború közötti tradicionális, a nemek közötti viszonyok egyenlőtlenségét a hatalomra jutó politikai elit a meghirdetett és szovjet mintára levezényelt modernizációs program keretében megszüntesse (Schadt 2003). Ennek előzményeként még 1945-ben ténylegesen és a gyakorlatban is kiterjesztették a nőkre

az általános választójogot, 1946-ban törvényileg biztosították a hittudományi karok kivételével a női diákok felsőoktatásban való részvételét, majd immáron a Rákosi-korszakban, 1949-ben az alkotmány szövege deklarálta a nőknek a férfiak jogaival egyenlő jogait, az 1953-as új családjogi törvény pedig a nők házasságon belüli jogegyenlőségének kiépítését jelentette (Schadt 2003).

Joanna Goven (2002) elemzése szerint a Rákosi-korszak nőpolitikája nem tudott és nem is akart megszabadulni attól a kerettől, amely szerint a nőpolitika tárgyául választott nőket és a nemek közti jogegyenlőség kérdésének tárgyalását is mindig a családba és a családi viszonylatok közé helyezve vizsgálta. Goven *familializáció*nak nevezi azt a politikai elit által közvetített és a propaganda által is hirdetett társadalmi homogenizáló folyamatot, amelyben az ország polgárai, férfiak és nők együtt mint egy nagy család gyermeki tagjai építik az országot, élvezik a politikai elit mint szülők jótekonny gondoskodását, és ezért cserébe különböző feladatokat teljesítenek be. A nők például gyermeket szülnek és anyává válnak (ezt volt hivatott brutális eszközökkel is biztosítani a Ratkó Anna nevével fémjelzett korszak 1953 és 1956 között). Ezzel párhuzamosan a nőket és férfiakat homogenizáló tendenciák mellett elkülönítő gyakorlatok is megfigyelhetőek voltak, melyeket Goven szerint a nők *racionalizáció*jának igénye hajtott. A politikai elitnek a nőekkel szembeni bizalmatlansága a nők feletti kontroll igényét hívta életre, ezt pedig több szinten, egyrészt a fizetett munkába való bekapcsoláson keresztül – ott viszont őket mindig „női” dolgozóként kezelve –, másrészt a házimunkát továbbra is csak a nőkhöz rendelve – az elvégzéséhez viszont hatékonyságjavító tippeket adva (például a Nők Lapján keresztül) – valósították meg, mutat rá Goven.

Kérdés, hogy a Kádár-korszakot mennyiben lehet egységes gender rezsimmént értelmezni. Hajlunk afelele, hogy nem, hiszen a több mint 30 évet átfogó korszak alatt több olyan intézkedés, és ha nem is túl éles, de mindenképpen irányváltásként értelmezhető politikai változás is történt, amelyek arról tanúskodtak, hogy a nők helyzetében és ezáltal a nők és férfiak közötti viszonyban is a korábbiaktól némiképp eltérő irányt kívánt venni a politikai vezetés. Az egész államszocialista korszakot áthatotta ugyanakkor Dupcsik Csaba és Tóth Olga (2008) szerint egy kettős, és a Goven által használt értelemről kissé eltérő tartalmú *familizmus*. Dupcsik és Tóth különbséget tesz a familizmus mint ideológia és a familizmus mint társadalmi állapot között. Előbbi alatt azt az ideológiai keretet értik, amely – legyen szó nyilvános diskurzusokról, vagy akár politikai döntésekről – a család és a családi élet fontosságát emeli ki, utóbbi pedig olyan társadalmaknak az állapotát jelenti, ahol az általános bizalmi szint, főképpen az intézményekben, illetve az idegenekben vetett bizalom szintje alacsony, ezért szinte a családi kapcsolatok jelennek meg olyan egyedülként, amelyekre építeni lehet.

Ez a familizmus alapjaiban határozta meg azt, hogy az államszocializmus alatt milyen keretbe illeszkerhetett a nők helyzetének, illetve a nemek közötti egyenlőségnek az ügye. Bár a nyilvános politikai közbeszéd a felszínen a nemek közötti társadalmi és jogi értelemben vett egyenlőséget hirdette, addig a hétköznapi gyakorlatokban, a társadalom mikroszövegeiben, a családi és társas viszonyokban a nemek közötti egyenlőtlenségek újratermelődését lehetett megfigyelni. Susan Zimmermann (2010) szerint a fizetett bér munka, a fizetetlen (házi) munka, a (fizetett) gondozói-gondoskodói munka és az állam által biztosított szociális szolgáltatások közti viszonyokban keresendő az államszocialista Magyarországra jellemző gender rezsimek kulcsa. A nők munkaerőpiacra történő tömeges bevonása nem csak hogy nem hozta magával a munkaerő-piaci egyenlőséget (éles maradt a vertikális és a horizontális szegregáció, megmaradtak a jövedelmi egyenlőtlenségek), de a háztar-

tásokon belül sem kérdőjeleződött meg a háztartási munka és a (gyerekek vagy idősebb tagok irányába végzett) gondozói munka megosztásának egyenlőtlensége. Zimmermann szerint nem is kétkeresős, hanem „egy férfi keresős – egy női keresős és fizetetlen házvezető” modellként lehet leírni az uralkodó családmódellet. Az 1967-ben bevezetett GYES a fizetett és a korábbinál jóval hosszabb távon finanszírozott szülői (anyai) szabadság bevezetésével egyszerre volt a csökkenő termékenységi mutatók miatt népesedéspolitikai, az új gazdasági mechanizmus előszeleként értelmezve pedig foglalkoztatáspolitikai (munkaerő kivonó) döntés is, amely egyben egyértelműen megerősítette azt, hogy az állam a nők számára elsődlegesen milyen szerepet szán. Hiába is próbálkozott az állam több olyan szolgáltatás bevezetésével, amelyek célja a nők kettős teherviselésének enyhítése volt, ha ezekhez a nők területileg nem egyenlő mértékben fértek hozzá. Továbbá, és témánk szempontjából ennek van kiemelt fontossága, ezzel érintetlenül hagyták a férfiak status quo-ját, vagyis az alacsony fokú részvételüket az úgynevezett „második műszakban”.

Adamik Mária (2000) ezekhez a folyamatokhoz kapcsolja az úgynevezett „GYES-diskurzust”, ami a nők számára egy deszexualizált anyaszerepet kínált fel a társadalomban. Emellett, ezzel párhuzamosan és alig kapcsolódva létezett az úgynevezett „szex-diskurzus”, ami viszont a szerelem szabadságát, a házassági kötelek mellőzését, a keret szétfeszítését, nők és férfiak szexuális egyenlőségét hirdette. Ez a kettősség viszont Adamik (2001) szerint oda vezetett, hogy az államszocializmus nők számára tartogatott emancipációs ígérete beváltatlan maradt. Ehhez a kettős diskurzushoz kapcsolódik hozzá egy harmadik, szintén összetett diskurzus, amelyet Goven (2000) összefoglalva antifeminista diskurzusnak nevez, és amely a 80-as években erősödik fel ugyan, de a korábbi években, évtizedekben is megjelent már, például a népesedéspolitikai vitahullámokban, és amely bár nem kimondottan a feminizmust – hiszen az nem tematizálódott –, sokkal inkább az emancipált nő alakján keresztül az államszocializmust kritizálta (Heller et al. 1990).

Az államszocialista gender rezsím vizsgálatáról szóló eddigi irodalmak többsége a nők helyzetére fókuszált, és meglehetősen kevés olyan irodalom jelent meg, amelyek a keleti blokk különböző típusú államszocializmusainak totális rendszerében kialakuló maszkulinitás konstrukciókkal foglalkoztak. Azon kevesek, melyek ezt a témát vizsgálták, kiemelték, hogy az államszocializmus alatt a férfiak jelentős részének kollektív élménye a közügyektől való eltávolítás, az ezzel járó a közéleti és a nyilvános szférában történő hatalomvesztés érzete, amely egyúttal a férfiasságuk egyik hagyományos elemének elvesztésének érzetét is jelentette (Watson 1993: 483, Novikova et al. 2003: 85). Emellett a magánszférán belül, például a családokban is átalakuláson mentek keresztül a korábbi szerepeik: bár elsődleges kenyérkeresői feladataikat el kellett látniuk, voltak, akik gyakran voltak távol a családtól (lásd például az ingázásokat), amely révén érzelmi-gondoskodói apaszerepüket – amennyiben azt szerették volna – csak korlátozottan tudták megvalósítani (Chernova 2012: 40). Ráadásul a kenyérkeresői szerepet sem kizárólagosan ők töltötték be a családban a nők tömeges belépésével a munkaerőpiacra, ez pedig tovább szűkítette és gyengítette a hegemon maszkulin identitást (Oates-Indruchová 2006: 430). Mindennek az ismerete azért fontos, hogy megérthessük, hogy a hétköznapi életben alakuló nő-férfi viszonyokra, az erről való vélekedésekre milyen erők hatottak, milyen társadalmi környezetben fogalmazódtak meg.

A hazai államszocialista maszkulinitás-konstrukciók vizsgálatára csupán két példát lehet találni, és mindkettő valamilyen vizuális reprezentáció elemzésén keresztül bontja ki a Kádár-korszak maszkulinitásainak ele-

meit. András Edit művészettörténész Hajas Tibor *Lou Reed Total* című fotográfiájának elemzése során emeli ki, hogy az államszocializmus alatt nemcsak a nőknek, hanem a férfiaknak is voltak veszteségei: míg a nők az emancipációnak csupán részleges megvalósulását érezhették, addig a férfiak számára új élményt jelentett „a paternalista államtól való gyermeki függés, kiszolgáltatottság” (András 2013: 89). Hadas Miklós (2010: 138-141) a Latinovits Zoltán által életre keltett Szindbád alakjában látja megtestesülni a kor hegemon maszkulinitását, egy olyan úriember-dzsentri figurát, ami bizonyos elemeiben mindenkinek ismerős, és a habitusa nem csupán a keresztény középosztálybeli családokban került átadásra, hanem átszivárgott más társadalmi csoportokba, például a korabeli politikai elitbe is (lásd például vadászatok). Szindbád alakjában a tulajdonképpen elköteleződni képtelen, egy anyafiguráról leválni nem tudó, ahhoz erősen kötődő férfiasság bontakozik ki a szemünk előtt, aki számára viszont speciális, individuális élvezetek maradnak meg csupán, illetve ezeket látja és használja úgy, mint amelyek egyedüliként megmaradhatnak a számára: központi a „fogyasztás” mint az egyéni élvezetek forrása, gondolhatunk itt az ominózus ebéd-jelenetre a filmből, de akár átvitt értelemben is utalhatunk a filmet végigkísérő motívumra: a nők „fogyasztására”.

Az átmenet éve

Gillian Pascall és Anna Kwak (2005: 1) mutatnak rá arra, hogy a kelet-európai rendszerváltások nem egyszerűen csak gazdasági és politikai rendszerváltások voltak, hanem azoknál többek: a jóléti rendszerek struktúrájának, a háztartások és a nemek közötti viszonyok átmeneteként is értelmezhetőek. A kelet-európai átmenetek genderspecifikus elemzését végző Susan Gal és Gail Kligman (2000) is arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltást követő, fiskális megszorításokkal teli, a szociális kiadások visszafogását célzó politikát kiválóan egészítette ki a hatalomra kerülő konzervatív kormányok által képviselt tradicionális női és férfi szerepeket és az ezekre épülő hagyományos családi értékeket hangsúlyozó retorika és politikai döntések sora.

Arra a kérdésre, miszerint a rendszerváltás hogyan érintette a nemek közti egyenlőtlenségeket (csökkentette, érintetlenül hagyta vagy növelte) Magyarországon, különböző válaszok adhatóak attól függően, hogy milyen területeket vizsgálunk. Fábíán Katalin (2011: 4) szerint egymásnak szinte gyökeresen eltérő következtetésre juthat az a kutató, aki a makrostatisztikai mutatókat vizsgálja, illetve az, aki a hazai női civil szervezetek beszámolóira és tapasztalataira hagyatkozik, mert előbbiek szerint az egyenlőtlenségek enyhe mérséklődése, utóbbiak szerint viszont egyértelműen negatívabb irányba való fordulás volt a jellemző. Azok a kutatások például, amelyek főként a nők munkaerő-piaci jelenlétén keresztül vizsgálták a kérdést, arra a következtetésre jutottak, hogy az átmenet nem mélyítette még jobban tovább a nemek közötti egyenlőtlenségeket a munkaerőpiacon, illetve a nők között is voltak, akik nyertesei, és voltak, akik inkább a vesztesei voltak az átalakulásoknak (Fodor 1997, 2001, van der Lippe és Fodor 1998, Glass és Kawachi 2001, Szalai 2000, 2001). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a rendszerváltást követően több olyan szociálpolitikai intézkedés született, amely elősegítette a tradicionális nemi szerepek konzerválódását: a napközbeni gyermekellátó intézmények (főként a bölcsődék) férőhelyszáma jelentős mértékben zsugorodott, a területi hozzáférést tekintve még inkább egyenlőtlené és nagyvárosokra koncentrálttá vált. Ezzel párhuzamosan 1992-ben bevezetésre került a főállású anyaság alacsonyan fizetett intézménye, 1993-ban a gyermeknevelési támogatás, és ugyanezekben az években az alacsonyan fizetett és főként nők által igénybe vett ápolási díj is, amelyek megerősítették a nők gondoskodói feladatairól

vallott elképzeléseket, a 90-es évek közepén pedig az emelkedő női nyugdíjkorhatár és a GYED 1996-os beszüntetése, valamint a GYES és a családi pótlék jövedelmi rászorultsági alapon való szétosztása jelentett a korábbi viszonyokhoz képest romlást nők számára (Adamik 1997). Adamik mindezt azzal is kiegészíti, hogy mivel a rendszerváltás során a nyilvános szférában zajlottak le a legfőbb és legdinamikusabb társadalmi változások, ezért fokozottan jelent meg arra vonatkozóan igény, hogy a magánszférában maradjon minden a régiben, vagy csak kevésbé változzon, és ez is segíthetett a tradicionális nemi szerepek fennmaradásában, illetve ahogyan a közvélemény-kutatási eredmények mutatták, mélyülésében (lásd például Tóth 1995). Mindezek mellett a rendszerváltást követően a nyilvános szférában folytatódott az antifeminista beszédmód, amely akár annak hangsúlyozásával, hogy a feminizmus a kommunista és államszocialista múlthoz kötődik, akár azzal, hogy valamiféle „nyugati” vívmány (Amerika-ellenesség), vagy akár annak kiemelésével igyekezett a feminizmust diszkreditálni, hogy maguk a magyar nők nem kérnek belőle (Barát et al. 2004).

A magyarországi gender rezsimek jellemzői a 2000-es évek után

A 2000-es évek során nem történtek drasztikus változások a gender rezsimek működésében, rendezelvényekben, tartalmában. A jogi környezetben több kisebb változás is történt, de az 1949. évi jogfolytonos alkotmány, majd az alaptörvény is kifejezte nők és férfiak egyenjogúságát. Témánk szempontjából kiemelendő a 2003. évi CXXV. törvény megszavazása és hatályba lépése az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, amely védett tulajdonságként kezeli a nemet, a nemi identitást, a szexuális irányultságot, valamint az anyaságot és az apaságot is. Ez az alkotmány (alaptörvény) mellett a másik olyan jogi passzus, amely jogegyenlőséget garantál nők és férfiak között.

Ha a társadalom különböző alrendszeit vizsgáljuk, mint például oktatás, munkaerőpiac, politika, halvány változásokkal és bebetonozódott struktúrákkal egyaránt szembe találhatjuk magunkat.

A 2000-es években tovább folytatódott a tendencia, miszerint nőtt a nők körében a magasabb iskolai végzettségűek, különösen a diplomások aránya, ami össztársadalmi szinten ahhoz vezetett, hogy ma már a magyar nők képzettebbnek számítanak, mint a magyar férfiak. Az EUROSTAT adatai szerint 2012-ben a 30-35 éves hazai férfiak negyede, a nőknek harmada rendelkezett diplomával. Relatív kevés változás történt viszont abban, hogy milyen képzési területeken szereznek diplomát nők és férfiak, hiszen hiába igaz az a 2000-es évekre vonatkozóan, hogy a diplomát szerzettek kétharmada nő, ha rendre alulreprezentáltak olyan képzési területeken (horizontális szegregáció), amelyekkel magasabb kezdőfizetés és magasabb társadalmi presztízs is jár. Az oktatás alacsonyabb szintjein hiába is voltak jelei az úgynevezett rejtett tanterv azonosításának (lásd például Thun 1996, Hódosy 2013, Kereszty 2014), felülírásának (például az 1996-os óvodai nevelés programjának 2009-es módosítása a nemi sztereotípiák megerősítése ellenében), ha ezekre később nem esett figyelem, vagy épp visszavonásra kerültek a nemek közötti egyenlőség felé törekvő gyakorlatok, irányelvek.

A 2000-es évek alatt alkotott különböző munkaerő-piaci és foglalkoztatáspolitikai döntések meghozatala során a nőkre elsősorban mint a népesség biológiai újratermeléséért felelős társadalmi csoportra, anyákként vagy leendő anyákként tekintettek (Vajda 2014: 100–101), ami a már korábban említett familizmus továbbélésének egyik jele. A Vajda Róza által elnevezett „gyesreszim” egy olyan gender rezsime címkéje, melyben a

társadalmi szinten értelmezett nő-férfi viszonyt meghatározzák azok a jóléti politikák, amelyek a különböző gondoskodói feladatokat szinte kizárólag a nők számára, családon belüli szerepeik alapján írják elő, és ezt a tradicionális nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök aktívan meg is erősítik, támogatják, amelyek aztán, mivel a gyakorlatok szintjén kevés a változás, nem is nagyon változnak maguk sem.

A disszertációban viszonylag részletes áttekintést nyújtunk arról, hogy a 2000-es évek során hogyan változott a különböző korú, iskolai végzettségű és eltérő számú gyermekkel rendelkező nők és férfiak foglalkoztatása a különféle indikátorok alapján. Az aktív korúak körén belül is a munkaerőpiacon leginkább jelen lévő, 25–49 éves férfiak és nők foglalkoztatási rátája nemigen változott a 2000-es években: a férfiak négyötöde, a nőknek kétharmada volt foglalkoztatott. Az ennél fiatalabb korosztályban csökkent a foglalkoztatottak aránya (különösen a férfiaké), az ennél idősebb korcsoportban pedig különösen a nőké mutatott emelkedést. Az „aktívakon belüli aktív” csoport esetében különösen a legalacsonyabb iskolai végzettségű nők esetében volt látható a foglalkoztatottság volumenének visszaesése a válság nyomán, de a 2000-es évek elejéhez mérve a diplomás nők foglalkoztatottsága is visszaesést mutatott. Ha ugyanezen korosztályon és különféle iskolai végzettségeken belül vizsgáljuk meg, hogy kisgyerekek száma mentén hogyan alakul a foglalkoztatás, akkor a nők esetében a fő töréspontot a kisgyerek léte jelenti, és a vizsgált korszakon keresztül végig nagyfokú állandóság mutatkozik a foglalkoztatás volumenében. Szinte csak a felsőfokú végzettséggel bíró nők esetében igaz, hogy a kisgyerekek számának nincs érdemi együtt járása a foglalkoztatás szintjével. A 2000-es éveknek csak az utolsó éveiben mutatkozott bővülés a bölcsődei férőhelyekben, és ez is inkább a meglévő túlszűfolttságot igyekezett mérsékelni, a hozzáférés ráadásul területileg továbbra is igen egyenlőtlen. Mindeközben a bölcsődei ellátás vélt alacsony színvonala több nő esetében is magyarázat arra, hogy végül miért maradnak inkább a gyermekükkel otthon (Blaskó 2011). A részmunkaidős foglalkoztatás szintje a válság következtében kezdett valamelyest növekedni, ráadásul leginkább a 15–24 évesek és az 50–64 évesek körében, kevésbé a kettő közti korosztály esetén, vagyis itt sem történtek nagyobb változások. S bár a részmunkaidő rendre úgy jelenik meg a nyilvános diskurzusokban és a szakpolitikai javaslatok között is, mint ami megoldás lehet a kisgyerekes anyák munkaerő-piaci reintegrációjára, valamint a munka és magánélet összehangolására, ez a felvetés is számos problémás elemet takar: megint csak az anyák csoportját célozza egy javaslat a nőknél belül; csak az anyák esetében merül fel; a gyerekneveléssel (esetleg a háztartás vezetésével) kapcsolatos feladatokba a férfiaknak való bevonása nem tematizálódik; alacsony jövedelmet jelent a nők esetében, ami a háztartáson belüli jövedelmi egyenlőtlenségeket betonozhatja be. A vizsgált időszakban ráadásul – ismét a válság eredményeképpen – nőtt a nem önkéntes alapon részmunkaidőben foglalkoztatottak, vagyis alulfoglalkoztatottak aránya. A nők és férfiak közti jövedelmi olló a 2000-es évek során előbb szűkült (a nagyobb hányadban nőket foglalkoztató állami szféra közalkalmazottainak körében történt bértáblázás eredményeképpen, lásd Borbély 2011: 116), majd ismét kinyílt, s míg a 25 év alattiak esetében gyakorlatilag nincs különbség, addig a 35–44 évesek körében eléri azt a maximumot, ami aztán jóformán alig mérséklődik, és a nyugdíj idején is megmarad. Kutatások bizonyítják, hogy a kisgyerekes nőkkel szemben különféle kirekesztő, illetve megkülönböztető intézményi mechanizmusok működnek (Glass és Fodor 2011), és hogy még a bértáblák miatt kontrolláltak hitt közszférában is létező jelenség a nők bérhátránya (Lovász 2013).

A nemek közötti viszonyokat potenciálisan befolyásoló különböző munkaerő-piaci intézkedések közül, melyeket a vizsgált időszakban hoztak, kiemelhető a 2002 vége óta járó úgynevezett apasági szabadság, mely öt nap fizetett és 100 százalékban térített szabadnapot jelent gyermek születése esetén. Ez a rövidege miatt nem csupán csak szimbolikusan ad rövid időt azoknak az apáknak, akik legálisan vannak foglalkoztatva, hanem anyagilag magasabbra is értékeli az apa gondozói munkáját, összevetve a nők esetében legmagasabb (egykori) terhességi és gyermekágyi segéllyel, ami az átlagkereset 70%-át jelentette plafon nélkül. A 2008-as gazdasági válság egyik következménye a GYES, illetve a GYED idejének rövidítése, amely értelmezhető lett volna olyan lépésként, amely a kisgyerekes anyák munkaerőpiacra való visszalépést szorgalmazta volna, ha infrastruktúra is rendelkezésre állt volna hozzá, a kiadáscsökkentés azonban sokkal fontosabb érv volt (Frey 2011). A 2010 utáni jogosultsági idő visszaállítással pedig újfent a gondozói feladatok fontossága került előtérbe, kiegészülve mindez a nők 40 éves szolgálati idő utáni nyugdíjba vonulási lehetőségével, amely az állam immáron a nagymamák gondozói feladatokba való bevonódásának feltételét igyekezett megteremteni (Szikra 2013), ezzel ismét a hagyományos nemi szerepek szerinti munkamegosztást megerősíteni.

A különféle szakpolitikai döntések, illetve az egyéb, a témánk szempontjából fontos, a nőiséggel és férfiassággal kapcsolatos 2000-es évekbeli parlamenti viták diskurzusainak elemzésével jutott Kövér Ágnes (2014) arra a következtetésre, hogy az ezekről szóló közbeszéd is egy meglehetősen tradicionális diskurzív keretbe ágyazódik, ahol a nők elsődleges szerepe, hogy anyák legyenek.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Módszertani megfontolások

A fő kutatási kérdésre, nevezetesen arra, hogy mi jellemzi a magyar lakosság társadalmi nemekkel, nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedéseit és ez hogyan alakult a 2000-es években, nagymintás, kérdőívvel felvett survey típusú kvantitatív adatfelvételi módszerrel gyűjtött adatok statisztikai elemzésén keresztül válaszolunk. Ez nem éppen bevett, sokkal inkább kritizált mód a feminista episztemológián belül, ezért mindenképpen fontosnak éreztük, hogy a disszertáció keretein belül röviden kitérjünk arra, hogy mi jellemzi a feminista kvantitatív kutatásokat, milyen előnyök és hátrányok vannak, és ezek hogyan jelennek meg a disszertáció tárgyát képező kutatásban.

Egyes szerzők szerint nem magukban az alkalmazott módszerekben, hanem a kutatás folyamatának egészéhez való hozzáállásban keresendőek olyan elemek, amelyek feministává tesznek egy kutatást: nők tapasztalataira épülve, azokból kiindulva, nőknek szóló kutatások, melyekben a kutató nem a kutatás alanyai felett és azoktól messze álló entitás (Harding 1987: 2–10). Mindezek mellett sok múlik azon is, miként történik meg a létrehozott tudás és az eredmények interpretálása, és ez különösen igaz a survey típusú kérdőívvel felvett adatfelvételeknél, ahol ráadásul a biológiai nem változót tévesen automatikusan gender változóként kezelik (Harnois 2011). S bár lehetnének technikák arra, hogyan lehetne mérni mindkettőt egy kérdőívben (Winters 2013), erre nekünk nem volt módunk a másodelemzéseink során, amit viszont tenni tudunk, hogy az eredmények interpretálását mindig a vélemények megszületésének társadalmi kontextusában végezzük.

Kutatásunkat abból a megfontolásból tartjuk a feminista kutatások alá sorolhatónak, mert a célunk nem

csak az, hogy láttelepet adjunk különböző társadalmi csoportok nők és férfiak társadalmi feladataival, szerepeivel kapcsolatos attitűdjeiről és ezek változásáról, hanem olyan összefüggések feltárása is, amelyek révén jobban megérthető, hogy milyen tényezőknek köszönhetőek a tradicionálisabb vagy egyenlőségpártibb vélekedések.

Mióta Kimberle Crenshaw 1991-es cikkében bevezette az interszekcionalitás fogalmát, és felhívta a figyelmet arra, hogy az identitáscsoportokon belüli egyéb, például egyenlőtlenségi dimenzió mentén kirajzolódó különbségek, speciális hátrányok elemzésére kevés figyelem hárult, a feminista kutatások is nagy előszeretettel alkalmazták ezt a megközelítést. Spierings (2012) éppen az interszekcionális elemzés példáján keresztül érvel amellett, hogy ha sikerül releváns alcsoportképző változókat megtalálni, akkor az azok mentén történő összehasonlítás révén magyarázat kapható arra, hogy egyes változók együttesen hogyan képesek másként befolyásolni például a társadalmi nemekkel kapcsolatos vélekedéseket, mint külön-külön. Többváltozós elemzéseinkben ezért mi is igyekszünk túllépni az egyszerű és az esszencializálás csapdáját magában rejtő nő-férfi összehasonlításokon, és annak vizsgálatára törekszünk, hogy milyen más változók lehetnek képesek, akár a kérdezettek neménél is jobban, nagyobb erővel magyarázni a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket.

Kitüntetett figyelmünket szegezzük például a kérdezettek születési kohorszára. A gender rezsimekről szóló áttekintés ugyan arra a következtetésre jutott, hogy lényegében nem sok változás történt abban, hogy erőteljes familizmus jellemezte az államszocializmust, az átmenetet és az azt követő időszakot is, ennek ellenére különböző kohorszokat különítettünk el a fontosabb, korszakokat meghatározó intézkedések mentén (pl. GYES bevezetése, GYED bevezetése) annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, jelent-e bármit a különféle kohorszokba tartozás és az azzal kapcsolatos átélt élmény a társadalmi nemekkel kapcsolatos attitűdök alakulásában.

A dolgozatban röviden arra is kitérünk, hogy a rendelkezésünkre álló kutatások során alkalmazott különböző állítások, amelyeket a társadalmi nemekkel, a köztük lévő viszonyal és a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök kimutatására indikátorként használunk, nem fogadhatóak el kritika nélkül. A kérdések meglehetősen szűk mezsgyén értelmezték a férfi és női szerepeket, rendre valamilyen heteroszexuális párkapcsolatba vagy azon alapuló szülői szerepbe illesztették bele, ezzel egy meglehetősen normatív és funkcionalista társadalmi valóságot kreálva a válaszadók számára. Ezzel kapcsolatban korábban már fogalmazódtak meg kritikák (lásd például Adamik 1999), mi mégis azért döntöttünk a használatuk mellett, mert úgy véljük, hogy az állítások a saját normativitásukkal élethűen fogják modellezni azt a diskurzív teret, amelyben a nemi szerepekkel kapcsolatos vélemények is megszületnek.

Előíró nemi sztereotípiák 1996-ban és 2008-ban

Gill (2004), valamint Rudman és Glick (2008) nyomán előíró sztereotípiákról, valamint sztereotípiák előíró funkciójáról beszélve olyan sztereotípiákat fedünk le, amelyek arra vonatkozóan tartalmaznak elképzeléseket, hogy az adott csoporttagsággal rendelkező egyénnek milyennek kellene lennie, vagyis normatív tartalommal bírnak, előíró tartalmukban a Jost és Banaji (1999) által feltárt rendszerigazolás igényének kívánnak megfelelni. Magyarországon először a 70-es évek végén mérték fel azt, hogy az emberek mennyire osztják az előíró nemi sztereotípiákat, és főként a társadalmi státus mentén találtak eltéréseket a tradicionális, sztereotip vélekedésekben (H. Sas 1984).

Egy 1996-os kutatásból kiindulva 2008-ban is 17 tulajdonság mentén kellett a kérdezetteknek eldönteniük, hogy az adott tulajdonsággal való rendelkezés inkább a férfiak, inkább a nők, mindkét nem, vagy egyik nem számára sem fontos. A tulajdonságok elsöprő többségéről már 1996-ban is azt mondta az emberek legalább fele, hogy mindkét nem számára fontosak. A tulajdonságváltozók hierarchikus klaszterezésével mindkét évben háromféle, ugyanazon elemekből álló csoportját tudtuk a tulajdonságoknak elkülöníteni: (1) a *nemsemleges* tulajdonságok csoportjába³ tartozó karakterjegyeket a válaszadók jelentős többsége mindkét nem számára fontosnak tartotta, illetve közel azonos arányt tettek ki azok a válaszadók, akik inkább a férfiak, illetve azok, akik inkább a nők számára tartották fontosnak az adott tulajdonsággal való rendelkezést; (2) a *maszkulin* tulajdonságok⁴ közé azok kerültek, amelyek esetében a válaszadók jelentős hányada vélte úgy, hogy az adott tulajdonság inkább a férfiak számára fontos, és szinte alig volt, aki a nők számára fontosnak tartotta az adott tulajdonsággal való rendelkezést, (3) a *feminin* tulajdonságok közé⁵ pedig azok kerültek, amelyek esetében a válaszadók egy jelentős hányada úgy felelt, hogy inkább a nők számára tartja az adott tulajdonságot fontosnak.

A válaszadók között egy klaszterelemzés segítségével szeretnénk volna elkülöníteni azokat, akik (1) inkább a férfiakkal szemben⁶, akik (2) inkább a nőkkel szemben⁷, akik (3) mindkét nemmel⁸ és akik (4) egyik nemmel szemben sem vélekednek a tulajdonságok szintjén sztereotip módon. Minden egyes fenti változó esetében férfi- és női sztereotípa-pontszámokat számítottunk, egy adott tulajdonságnál azok, akik inkább a férfiaknak, illetve azok, akik inkább a nőknek tulajdonították az adott karakterjegyet, akkora pontszámot kaptak, amekkora százaléka az összes válaszadónak is inkább a férfiaknak vagy inkább a nőknek tulajdonította a tulajdonságot, míg azok, akik mindkét vagy egyik nem számára sem tartották fontosnak az adott tulajdonsággal való rendelkezést, nem kaptak pontot. Ezeket a pontszámokat ezután összegeztük, és minden válaszadónak lett valamekkora összegzett férfi, illetve női sztereotípa pontszáma. Ezek segítségével összesen négy, a fentiekben már megnevezett klasztert tudtunk létrehozni. A két vizsgált évet összevetve nőtt az egyik nemmel szemben sem sztereotipizálók klaszterébe tartozók aránya (33-ról 50 százalékra), míg csökkent a maradék háromban.

Nők és férfiak vélekedéseiben az 1996-os kutatásban még gyenge szignifikáns különbség volt látható, 2008-ban már nem különbözött érdemben a klasztermegoszlásuk. A különböző születési kohorszokba tartozók vélekedése szintén csupán gyengén tért el mindkét évben egymástól, és 2008-ra jellemzően a legidősebb és a többi kohorsz közé ékelődik be némi távolság a véleményekben.

A tartalmában talán legkönnyebben megragadható, mindkét nemmel szemben sztereotipizálók csoportját referenciakategóriaként használva összevetettük a többi csoportba tartozóval egy multinomiális logisztikus

3 Tulajdonságok: legyen okos, legyen művelt, legyen lélekjelenléte, jó beszédkészséggel rendelkezzen, legyen járatos az ügyek intézésében

4 Tulajdonságok: értsen a politikához, szakmai és üzleti sikereket érjen el, értsen a pénzkereséséhez, legyen határozott, legyen bátor

5 Tulajdonságok: legyen megértő, biztosítsa a családi harmóniát, legyen érzelmeiben gazdag, legyen békétűrő, értsen a gyerekneveléshez, legyen lelkiileg érzékeny, tudjon takarékoskodni

6 A férfias tulajdonságokat egyértelműen inkább a férfiaknak tartják fent, ha választani kell, a nőies tulajdonságokat viszont engedik a férfiaknak is.

7 A nőies tulajdonságokat egyértelműen inkább a nők számára tartják fontosabbnak, hogy rendelkezzenek vele, a férfiasakat viszont alapvetően mindkét nemnek fontosnak tartják.

8 A férfias tulajdonságokat inkább a férfiak, a nőies tulajdonságokat inkább a nők számára tartják fontosnak.

regressziós modellben. Az egyik nemmel szemben sem sztereotipizálók közé a legidősebb kohorsznál fiatalabb, az érettségizett vagy diplomás, valamint a női válaszadók kerültek nagyobb eséllyel. A nőies tulajdonságokat egyértelműen inkább a nők számára fenntartók közé a középső generáció női tagjai, valamint a legfiatalabbak kerültek inkább. Úgy tűnik tehát, hogy a nők egy másik csoportjára, méghozzá azokra, akik az államszocializmus alatt nőttek fel (GYES- és GYED-nemzedék tagjai), valóban jellemzőbb, hogy egy amolyan „félíg” emancipált nőképet tartsanak normának, amelyben a nők számára a férfias tulajdonságok is fontosak (megengedhetőek), de a nőieseket inkább a nők számára írják elő, az átjárás tehát nem teljes. A férfiak esetében a 10 éven aluli kisgyerekek számának növekedése valószínűsíti a teljesen tradicionálisból az ebbe a félíg emancipált – tulajdonképpen a kettős teher elvárásában élő női – képet előíró kategóriába való átlépést.

Mindeközben a férfiakra nem volt jellemző, hogy a férfias tulajdonságok privilégiumait a férfiaknak fenntartó, a nőiesebbeket viszont mindkét nem számára nyitva hagyó vélekedésekkel inkább egyetértsenek. Az ilyen férfiképet – amelyre jó példa lehet az új típusú, gondoskodó apaság – egyébként például a legidősebb születési kohorsz tagjaihoz képest a fiatalabb kohorszokba tartozók, valamint a diplomások támogatják jobban, ami egyben arra is utal, hogy a nőiesebbnek vélt tulajdonságoknak a férfiak számára is történő előírása a magasabb státusúak körében él jobban, akik esetében tehát nem csak anyagilag, hanem normák szempontjából is nagyobb az esélye újabb típusú férfiasságok megjelenésének. Külön a férfiakon és nőkön belül megvizsgálva ezeket a modelleket arra is bizonyítékot nyertünk, hogy ez a vélekedés a diplomás férfiakra jellemző inkább.

A nemek közötti egyenlőséggel és a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálata

Ebben az alfejezetben összesen két kutatás, a nemek közötti társadalmi munkamegosztással kapcsolatos attitűdöket vizsgáló European Social Survey (ESS), valamint az emellett az otthoni munkamegosztással kapcsolatos vélekedéseket is felmérő International Social Survey Program (ISSP) és egy azt kiegészítő hazai kutatás eredményeit elemeztük. A fejezet elején elméleti bevezetésben összegeztük a legfontosabb tudnivalókat azokról a szociálpszichológiai elméletekről, amelyek a nemi szerepeket konstruktivista megközelítésben tárgyalják.

Erre az áttekintésre már csak azért is szükség volt, mert a nemi szerepek fogalmát, főként annak statikus, funkcionalista módon való megközelítését igen komoly kritikák érték az elmúlt években, köztük olyanok is, amelyek teljességgel kétségbe vonják a fogalom használatának létjogosultságát a társadalmi nemekkel kapcsolatos kutatásokban. Lindsey (1997: 2arra3) alapján a nemi szerepek mindazokat az elvárt, normatív nézőpontból megfogalmazott, jogokat és felelőségeket is magukban foglaló attitűdöket és viselkedéseket jelentik, amelyet a társadalom a különböző nemekhez kapcsol. A nemi szerepek, ahogyan más társadalmi szerepek is, valamilyen társadalmi státushoz, az azzal járó privilégiumokhoz vagy éppen az attól való megfosztottsághoz kötődnek, s ezek alakítására a társadalom különböző normákat ír elő. A nők és férfiak biológiai, fiziológiai, anatómiai különbségeit hangsúlyozó és a köztük levő társadalmi különbségeket és egyenlőtlenségeket ezekre visszavezető biológiai (evolucionista, illetve esszencialista), valamint a különbségeket az eltérő szocializációval magyarázó kulturális megközelítések mellett Rudman és Glick (2008: 18) alapján a társadalmi nemek státuson és hierarchizáltságon alapuló megközelítését társadalmi strukturális megközelítésnek nevezhetjük, amelynek fókuszában a társas szerepelmélet áll. Ennek lényege, hogy az embereknek a nemekről alkotott különféle hie-

delmei azokból a megfigyelésekből fakadnak, amelyek során az emberek azt nézik, hogy férfiak és nők miként alakítják a nemüknek megfelelő viselkedéseket, és mivel ezeket az alakításokat döntően befolyásolja a nemek közti egyenlőtlen társadalmi munkamegosztás és a társadalom nemek mentén való hierarchizáltsága, ezért egy folyamatosan önmagát megerősítő folyamatot eredményeznek. Vagyis végső soron azok a hiedelmek, amelyek a nemi szerepeket létrehozzák, visszahatnak a viselkedésekre is (Eagly et al. 2000: 124). Lopata (2006: 229–230) mindezt azzal egészíti ki, hogy a való életben bármilyen társas szerep alakítása, illetve az ezzel kapcsolatos hiedelmek, vélekedések megszületése gyakorlatilag elképzelhetetlen anélkül a társas kör nélkül, amely felé a szerepet alakító cselekvése irányul.

Eagly és munkatársai (2000: 125) konkrétan is választ adnak azokra a kritikákra, melyek a nemi szerep fogalmát érik: ők a fogalom használhatósága és megtartása mellett érvelnek, mivel szerintük a nemi szerepeknek nem sajátja, hogy feltétlenül egymást kiegészítőnek kell lenniük, mely kiegészítést az instrumentalista-expresszív dimenzióban kell elképzelnünk, ahogyan azt a funkcionalista hagyomány is sugallja. Elméletük szerint a nemi szerepek tartalmukban inkább leképezik azt, ahogyan a társadalom a nőket és a férfiakat a különböző családon belüli és azon kívüli társadalmi szerepekbe szétosztja, az így létrejött nemi hierarchia, melynek alapja a nők és a férfiak eltérő társadalmi státuskülönbsége, a nőkkel és a férfiakkal szembeni különböző társadalmi elvárásokban is tükröződik (Eagly et al. 2000: 125). A szerzők szerint a nemi szerepek elméletével kapcsolatos egyik fő kritikát, miszerint statikus, rugalmatlan, merev nemek közti viszonyokat testesít meg a fogalom, éppen a társas szerepelmélet teszi zárójelbe azáltal, hogy rámutat arra, a kultúrák milyen fontos mértékben képesek befolyásolni azt, hogy a nők és a férfiak viselkedésére vonatkozóan milyen társadalmi elvárások érvényesek, így létrehozva a nemek különböző viselkedését is. Ezek az elvárások pedig dinamikusak, változásra képesek egy adott társadalmi közegben. Ugyanez az érvelés bukkan fel Brooks és Bolzendahl (2004: 129) munkájában is, akik szerint a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök kutatása nem feltétlenül gondolja alapvetőnek a hiedelmek statikus vagy változatlan voltát.

A disszertációban részletesen áttekintettük azokat a külföldi és hazai kutatásokat, amelyek a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket mérték fel, ezek közül itt most a magyar vizsgálatokra fókuszálunk. Az államszocializmus derekán, a 70-es évek közepén a lakosság kétharmada értett egyet azzal az állítással, miszerint „a férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása” (Pongráczné–S. Molnár 2011: 199), amely vélekedés egyszerre tudott egyfajta „lázadás” lenni a pártállam politikája ellen, valamint egyben legitimálhatta a nők kettős teherviselését is. A rendszerváltás előtti, 1988-as ISSP-kutatás során Tóth Olga (1995) kifejezetten a férfiak esetében látott egy meglehetősen tradicionális vélekedést a nők fizetett munkavállalásával kapcsolatosan, amely attitűd a nőkre nem igazán volt jellemző. Az 1994-es kutatás során azonban már változott a helyzet, és a női válaszok iránya, különösen a legfeljebb érettségizett nők vélekedése változott jelentősebben, és határozottan a tradicionális nemi szerepek és a családon belüli hagyományos munkamegosztási formák preferálása jelent meg a véleményekben (Tóth 1995). Tóth Olga a véleményekben végbemenő konzervatív fordulatot részben a közbeszédben uralkodó konzervatív diskurzusokkal magyarázta, másrészt pedig a megváltozó munkaerőpiaci szituációval. A 2002-es ISSP-kutatás továbbra is egy meglehetősen tradicionális attitűdű lakosság képét tükrözte, bár a '94-es kutatáshoz képest enyhén liberalizálódott, és a rendszerváltás előtti szinthez lépett vissza. Ugyanakkor ez nem volt elmondható minden társadalmi csoportról, például a fiatalabb korosztály férfi tagja-

iról sem (Blaskó 2006). Egy másik, a 2000-es évek végén készült hazai kutatás pedig arról számolt be, hogy a nők fizetett munkavégzésének elfogadottsága nőtt, a hazai vélekedések pedig homogenizálódtak a kérdésben, mindeközben a tradicionális nemi szerepeket követő munkamegosztás továbbra is élvezte a többség támogatását (Pongráczné–S. Molnár 2011).

A nemek közötti társadalmi munkamegosztásról vallott nézetek alakulása

A *European Social Survey* 2004/2005-ös, 2008/2009-es, valamint 2010-es adatfelvétele során két attitűdállítás segítségével mérték a kutatók a résztvevők nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedéseit: (1) *Ha kevés a munkalehetőség, a férfiaknak elsőbbséget kellene élvezniük a munkavállalásban.* (2) *Egy nőnek fel kell készülnie arra, hogy a családja érdekében kevesebb fizetett munkát végezzen.* Az adatfelvételek időpontja lehetőséget adott arra, hogy megvizsgáljuk, a gazdasági világválság kirobbanása okozott-e, és ha igen, akkor milyen irányú változást a hazai attitűdökben. Hasonló kérdést vizsgált a nemzetközi adatokat elemezve Szalma Ivett és Takács Judit (2013), és arra jutottak, hogy a nemek közti egyenlőtlenséget jelentő álláspont felől inkább az egalitáriánusabb vélemény felé mozdultak el az országok.

A magyarországi adatokat vizsgálva azt láthatjuk, hogy mind a férfiak, mind a nők vélekedései alapvetően a tradicionális ténnyel maradtak, viszont a 2008/2009-es adatfelvétel idején látványos (1-től 5-ig terjedő skálán mérve átlagosan 0,6-os,) elmozdulás történt az állítások tartalmát elutasító vélekedések irányába, majd 2010-re a vélekedések a korábbihoz képest mérsékeltebb módon visszamozdultak (nőknél kevésbé, férfiaknál jobban) a tradicionálisabb irányba. A vélekedések ezt a fajta kilengését a válság kitörésének és az azt övező diskurzusoknak tulajdonítottuk.

A két állítás segítségével klaszterelemzés útján négyféle attitűdcsoporthoz tudunk elkülöníteni: (1) egyenlőségpártibbak, (2) tradicionális vélekedésűek, (3) férfiak előjogaira hajlók, (4) a nők elsődleges szerepét az anyaságban látók csoportja. A válság kirobbanásának évét leszámítva a nemek közötti munkamegosztásról tradicionálisan vélekedők voltak relatív többségben (10 válaszadóból 4), a válság évében viszont a már bemutatott véleményváltozásnak köszönhetően az egyenlőségpártibb vélekedést mutatók tették ki a minta 40 százalékát. Utóbbi csoport aránya 2010-re nem csökkent teljesen a 2004-es szintig, 25 százalékos hányadával a második legnépesebb attitűdcsoporthoz lett. A férfiak előjogait hangsúlyozók aránya mindhárom évben a legkisebbnek bizonyult, a nők számára az anyai szerepeket fontosabbnak tartók hányada pedig minimálisan csökkentve a válaszadók ötödét tette ki 2010-ben.

Férfiak és nők klaszterek szerinti megoszlása csupán 2010-ben tért el egymástól: a nők között ekkor valamivel magasabb volt az egyenlőségpártiak aránya. A különböző kohorszok vélekedése már inkább eltérő: a tradicionális attitűdök a legidősebb férfiakra és nőkre jellemzőek, az egyenlőségpártiság a férfiaknál a két középső, tehát az államszocializmus alatt szocializálódó, míg a nőknél a legfiatalabb kohorszra jellemző. Az, hogy a legfiatalabb férfi kohorsz körében alacsonyabb volt az egyenlőségpártiak aránya, egybecseng Blaskó (2006) már idézett, bár korábbi időszakra vonatkozó kutatási eredményével. A magasabb iskolai végzettségűek között nem csak az egyenlőségpártibb, hanem a nők számára a családi szférát és az anyai szerepet elsődlegesnek kijelölő kategóriába tartozó válaszadók is nagyobb arányban jelentek meg, akár a férfiakat, akár a nőket vizsgáltuk, va-

gyis ha az iskolai végzettséget a státus indikátorának vesszük, akkor úgy tűnik, hogy a magasabb státusú férfiak és nők megosztottak: egy részük teljes mértékben egyenlőségpárti, egy másik részük viszont az úgynevezett *egyenlőségi esszencializmus* (Cotter et al. 2011) híveként a jogegyenlőség mellett is bizonyos nemi különbségek mellett teszi le a voksát.

A női és a férfi válaszadók esetében külön-külön megvizsgáltuk, hogy különféle értékváltozóknak és egyéb szocio-demográfiai változónak (kisgyerek száma, gazdasági aktivitás, társ megléte és annak gazdasági aktivitása) milyen hatása van a klaszterekbe tartozásra. Míg a férfiaknál a tradicionálisan, illetve egyenlőségpártibb módon vélekedők között (kissé tautologikus módon) az értékek szintjén abban van érdemi különbség, hogy utóbbiak számára kevésbé fontosak a tradíciók úgy általában, addig a nők esetében emellett megjelenik a konformitás kifejezett elutasításának a hatása is, valamint szignifikánsan nagyobb eséllyel lépnek át ebbe a csoportba azok a nők, akik számára a hatalom mint érték fontosabb. A nők szerepét elsősorban az anyaságban látó női válaszadók meglehetősen hasonlóak egyébként az egyenlőségpárti női válaszadókhoz: kevésbé hagyománykövetőek és kevésbé konformisták a tradicionális nemi szerepeket valló nőhöz képest, viszont a hatalom mint érték egyáltalán nem befolyásolja őket.

Az otthoni munkamegosztásról vallott nézetek alakulása

Az ISSP 1988-as, 1994-es és 2002-es adatfelvételét követően a Szonda Ipsos 2009 őszén végzett egy kérdőíves felmérést, amelyben a korábbi ISSP-kutatások kérdéseire építve a családon belüli munkamegosztással, nők és férfiak szerepeivel, az ezekkel kapcsolatos attitűdökkel kapcsolatosan történt vizsgálódás. Ezek mellett több kérdés is foglalkozott az apáknak a gyerekevelésben betöltött fokozottabb szerepvállalásának lehetőségével.

Az említett kutatások által felölelt több mint 20 éven végigtekintve összességében az mondható el, hogy mind a férfiak, mind a nők igen nehezen „engednek” az alapvetően hagyományosabb nemek közötti munkamegosztással összhangban álló vélekedéseikből. A nők fizetett munkavállalásának támogatását mérő index⁹ átlagos értéke a 2002-es és a 2009-es vizsgálatot tekintve nem mutatott jelentős eltérést sem időben, sem férfiak és nők között, abszolút értékét tekintve a nők fizetett munkavállalását korlátozottan, közepesen támogató attitűd rajzolódik ki. Ennek oka feltehetően az, hogy a kérdések megfogalmazásában a nők jellemzően családdal rendelkező, kisgyerekes anyák, és az ő fizetett munkavállalásuk van szembeállítva, egyfajta „vagy-vagy” keretbe helyezve a családi és gondoskodói feladataikkal. Az implicit módon a kérdések megfogalmazásában is benne levő familizmus tehát olyan értelmezési keretet adhat a válaszoknak, ami ebben a relációban a közepesnél jobban szinte egyáltalán nem engedi emelkedni a női munkavállalás támogatását.

9 Alkotóelemei: 1. Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyerekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik. (beforgatva) 2. Hat éves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik. 3. A család élete megsínyli, ha a feleség (2009: anya) teljes munkaidőben dolgozik. 4. Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen. 5. A munkavállalás a legjobb módja annak, hogy egy nő független legyen. (beforgatva) 6. A háziasszonyi teendők ellátása éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a kereső munka.

A kétkeresős családmoddelllel kapcsolatos vélekedéseket mérő index¹⁰ átlagos értékei a 2002-es és a 2009-es években szintén hasonlóak, átlagosan közepes mértékű a támogatottság, 2009-re a nők esetében kissé csökkent is, ráadásul ez minden születési kohorszban hasonló, így a két nem vélekedése között elenyészővé vált az eltérés. Ez az eredmény némiképp ellentmond az előző fejezetben látottaknak, ahol általánosságban véve a nők inkább tűntek tartózkodóbbnak abban a kérdésben, hogy a férfiak számára a munkavállalás előjogait biztosítsa a társadalom a munkahelyek szűkössége idején. Fontos azonban azt látni, hogy míg ott társadalmi szinten fogalmazódott meg a kérdés, itt már családi szinten, és az, hogy ebben a kérdésben a nők vélekedése tradicionálisabb irányba fordult, egy újabb jele a familizmus véleményformáló erejének. A részletesebb elemzésekből az is kiderült, hogy azok a férfiak, akiknek társa magasabb iskolai végzettségű vagy éppen többet keres, jobban támogatja a kétkeresős családmoddelllel, a háztartásban élő 10 évnél fiatalabb gyerekek száma viszont ellenkező hatást fejt ki, hiszen ezzel erősödik a vélekedésük, miszerint a társuknak inkább az otthoni feladatok ellátására kell fókuszálniuk. Ez a hatás ugyanilyen irányban a nőknél is megjelenik.

A férfiak otthoni, a gyereknevelési és a háztartási munkához kötődő szerepvállalásával kapcsolatos¹¹ attitűdök – melyeket a korábbi kutatások jellemzően nem vizsgáltak – esetében viszont már nagyobb, élesebb, ráadásul 2002 és 2009 között növekvő a nemek közti véleménykülönbség: a nők átlagosan kifejezettebben inkább elégedetlenek a férfiak részvételével (különösen akkor, ha úgy is érzik, hogy igazságtalanul nagyobb részét végzik a házimunkának), míg a férfiak közepesen látják problematikusnak azt. Az időmérleg vizsgálatokból úgy tűnik, hogy a 2000-es évek során a férfiak bekapcsolódása, különösen a kreatívabb területekbe, (például főzés) valamivel magasabb lett, de a már eleve létező időöllöt ez nem zárta erőteljesebben (KSH 2012).

Ami az imént bemutatott indexek közti viszonyokat illeti, úgy tűnik, hogy a férfiak fokozottabb szerepvállalásának megítélése teljesen más dimenzióban mozog a kisgyerekes nők munkavállalásához, valamint a kétkeresős családmoddell támogatásához képest: előbbivel egyáltalán nem, utóbbival pedig meglehetősen gyenge együtt járást mutat. A férfiak szerepvállalásának fokozása, tágabb értelemben a változó férfiszerepek témája nem kapcsolódik össze a nők, illetve a kisgyermekes anyák munkavállalásának témájával: aki jobban egyetért és támogatja a nők fizetett munkavállalását, nem sürgeti jobban a férfiak szerepvállalását az otthoni teendőknél.

A három említett index segítségével három különböző klasztert tudunk létrehozni: (1) egalitáriánusabbak, akik a közepesnél kissé jobban támogatják a női munkavállalást, teljes mértékben a kétkeresős családmoddell hívei, és a közepesnél kissé jobban szorgalmazzák a férfiak szerepvállalását, (2) tradicionálisabbak, akik kevésbé támogatják a női munkavállalást, kevésbé problematizálják a férfiak fokozottabb bekapcsolódását a családi munkamegosztásba, és közepesen támogatják a kétkeresős családmoddelllel, (3) az elégedetlen tradicionálisak, akik annyiban különböznek az előző csoporttól, hogy kiemelkedő az elégedetlenségük a férfiak szerepvállalásával kapcsolatban. Az arányok mindkét évben (2002 és 2009) meglehetősen egyenletesen alakulnak, a kérdezettek egy-egy harmada tartozik a csoportokba, a csoportba tartozást pedig nagyon alacsony mértékben lehet a hagyományos szocio-demográfiai változók segítségével magyarázni.

10 Alkotóelemei: 1. Az a helyes, ha a férj is és a feleség (2009: egy együtt élő pár esetében a férfi és a nő) is hozzájárul a család jövedelméhez. 2. A (2009: párkapcsolatban) férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása. (beforgatva)

11 Az index alkotóelemei: 1. A férfiak többet vállalhatnának a házimunkából ahhoz képest, mint amennyit manapság vállalnak. 2. A férfiak többet vállalhatnak a gyerekek ellátásából, mint amennyit manapság vállalnak.

Az apai szerepekkel kapcsolatos attitűdök 2009-ben

A 2009-es kutatás néhány kérdésének segítségével lehetőségünk volt arra, hogy egy itthon mindezidáig kevésbé vizsgált (kivéve például Spéder 2011) témát, az apai szerepekkel kapcsolatos attitűdöket is megvizsgáljuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez a megközelítés is benne marad a familizmus kereteiben, hiszen a férfi szerepeknek csupán egy újabb, kitüntetett figyelmet élvező szeletével foglalkozunk, Magyarországon ugyanakkor még erre sem volt sok példa, miközben az előző fejezetben ismertetett eredmények szerint komoly igények jelennek meg a nők részéről a férfiaknak a gyereknevelési feladatokba való fokozottabb bekapcsolódását illetően. Az apai szerepekkel kapcsolatos attitűdök megközelítésében John R. Gillis (2000) megközelítését alkalmazzuk, aki az apaságra társadalmi és kulturális konstrukcióként tekint, melynek tartalma, megjelenési formája térben és időben is változó. Lorentzen (2014) nemrég magyarul megjelent könyvében tesz különbséget az úgynevezett *családért-apa* és a *családban-apa* fogalmak között: előbbi lényege, hogy az apa a család anyagi értelemben vett fenntartója, eltartója, az utóbbiban pedig az apa a gyerekekkel kapcsolatos érzelmi-gondoskodói feladatokban involvált. Az általunk elemzett kérdőívben szereplő állítások főként az utóbbira vonatkozóan tartalmaztak újabb kérdéseket, így ezeket tudjuk felmérni.¹²

Itthon mindezidáig egy tanulmány jelent meg, amely az apasággal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. Spéder Zsolt (2011) kutatásai szerint a lakosság fele a kenyérkeresői és a családcentrikus szerepek beteljesítését is elvárja az apáktól, ezt az elvárást ráadásul a férfiak nagyobb arányban fogalmazzák meg, mint a nők. Spéder eredményei szerint a közvélekedés gyakorlatilag elvont, absztrakt szinten tanulta csak meg, hogy az apáknak illene jobban részt venniük a család életében, konkrétan ezt már kevésbé támogatja.

A hazai időmérleg vizsgálatokból kiderül, hogy a 80-as évektől kezdve a gyermeket (19 évesnél fiatalabakat) nevelő nők és férfiak átlagosan egyre több időt töltenek a gyermekek gondozásával, nevelésével, az viszont nem változott, hogy a nők átlagosan kétszerannyi időt fordítanak erre, mint a férfiak. A férfiak gyerekekre fordított idejének többsége pedig az „élvezetesebb” mesélés és játék tevékenységeket fedi le, szemben a nők által az idő többségében végzett testi gondozással (Harcza 2014).

Az általunk elemzett 2009-es kutatásban az apasági szabadság ideális időtartamára vonatkozóan tettünk fel kérdést, valamint azt vizsgáltuk, hogy a válaszadók mennyire fogadják el, ha az anya helyett az apa (illetve ha a nagymama helyett a nagypapa) menne el GYES-re, GYED-re. Ezek mind egészen konkrét szintjeit jelenítik meg az apák szerepvállalásának.

A bevezetése óta ötnapos apasági szabadságot a kérdezettek közel fele elegendő mennyiségűnek ítélte meg, további valamivel több mint harmaduk jelezte, hogy kevesli. Összességében a kérdezettek átlagosan 9 napot tartanának ideálisnak erre. A női válaszadók még a szocio-demográfiai és a különböző attitűdkérdések hatásának kiszűrése után is nagyobb eséllyel tartoznak azok közé, akik a jelenleginél hosszabb apasági szabadságot tartanának jónak. A legfiatalabb születési kohorszba tartozókra, a diplomásokra, a fővárosiakra egészen az apasággal kapcsolatos egyéb attitűdök bevonásáig volt igaz ugyanez: a generáció azért tűnik elfogadóbbnak, mert más értékeket vallanak az apaságról, mint a korábbiak. Azok a férfiak, akik általánosságban véve sürgetik

¹² A korábbiakban már bemutattuk, hogy a férfiak kenyérkeresői szerepét a családon belül továbbra is erősen osztják a megkérdezettek.

a férfiaknak a gyereknevelésben való nagyobb szerepvállalását, szignifikánsan jobban támogatják az apasági szabadság időtartamának növelését, ez viszont nem mondható el azokról a nőkről, akik szintén fokozottabb részvételt várnának a férfiaktól, ezért úgy tűnik, hogy a férfiak inkább látják az apasági szabadság növelésében a megoldást, mint a nők. Ugyanakkor azok a nők, akik úgy nyilatkoztak, hogy a gyermekükkel kapcsolatos teendőket inkább a gyermek apja végezte, nagyobb eséllyel növelnék az apasági szabadságot. Nem így a tapasztalt férfiak: ha egy férfi többet foglalkozott a gyermekkel, az nem jár együtt azzal, hogy jobban támogatja az apasági szabadság növelését.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a különböző gyermekgondozási ellátásban részesülő férfiak jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségűek (70 százalékuknak nincs érettségije), 10-ből 4-en falvakban élnek, vagyis nem az az általános, hogy a magasabb státusú apák mennek GYES-re, GYED-re. A közvélekedés eleve megosztottnak tűnik abban a kérdésben, hogy az anya helyett más, közeli családtag mehesse-e GYES-re vagy GYED-re:¹³ közel fele-fele arányban oszlanak meg az elfogadó-elutasító válaszok akkor, ha az apáról van szó. Akárcsak az apasági szabadságnál, ennél a kérdésnél is igaz, hogy még az attitűdváltozók hatásának kiszűrése után is igaz, hogy a nők nagyobb eséllyel támogatják, hogy az apa mehesse GYES-re vagy GYED-re, és mind a kohorszba tartozás, mind az iskolai végzettség hatása addig látható, amíg az attitűdváltozók hatását ki nem szűrjük. A kisgyerekek száma ellentétesen hat a férfiak és nők esetében: előbbieknél növeli, utóbbiaknál csökkenti annak támogatását, hogy az apa vegye igénybe a GYES-t vagy GYED-et. Szemben az apasági szabadsággal, a GYES vagy GYED idősebb gyerekeknél való igénybevételével már jobban egyetértenek azok a nők, akik hiányolják a férfiak részvételét a gyereknevelésben. Azok a férfiak pedig, akik támogatják a nők (pontosabban a kisgyerekes anyák) munkavállalását, szintén nagyobb eséllyel támogatják, hogy az anya helyett az apa menjen GYES-re vagy GYED-re.

A legfiatalabbak vélekedése a nemek közötti családon belüli munkamegosztásról

A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban egy 8000 fős, 15–29 év közöttieket tartalmazó országos, a főbb szociodemográfiai változókra reprezentatív mintán zajló vizsgálat keretében kérdezték meg a válaszadókat arról, hogy mennyire értenek egyet azzal az állítással, miszerint a családban ma is elsősorban a férfinak kell a kenyérkeresőnek lennie. Az eredmények szerint a fiatalok többsége (10-ből 6-an) egyetért az állítással, további negyedük pedig közepes értéket vesz fel, azaz hezitál. A fiúk és a lányok vélekedésében alig van eltérés, és ha van, akkor is inkább a tradicionálisabb vélekedést vallók és a flexibilisebbek között. Úgy tűnik, hogy a szülők iskolai végzettsége, illetve a szülők esetén látott minták nemcsak a nemzetközi kutatások tanúsága szerint (például Fan–Marini 2000, Tallichet–Willis 1986) befolyásolják a fiatalok attitűdjeit: azok, akiknek csak az anyja diplomás, az apja pedig nem, a fiúk esetében tradicionálisan gondolkodóból nagyobb eséllyel lesz ambivalens, a lányok esetében tradicionálisból flexibilisebben vélekedő. A fiatal lányoknál is (a fiúknál nem) megjelenik a kisgyerekek számának hatása, ami tradicionálisabb vélekedésekkel jár együtt.

¹³ A kérdésben rögzítve volt, hogy a gyermek 1 éves korától kezdődően vonatkozik a kérdés.

ÖSSZEGZÉS

Bár a rendszerváltás idején korábbi kutatások kimutattak a „modern” felfogás irányába mutató attitűdbeli változásokat, a rendszerváltás után a trend megállt, esetenként ellentétes irányba fordult. Adta magát a kérdés, hogy vajon minek köszönhető a különbség. Feltételezhető, hogy a kormányzat által adott reakciók különbözősége is befolyásolta az attitűdöket: a rendszerváltás idején erősen az újra-tradicionalizált nemek közötti viszonyokra épített a kormányzat, míg a 2008-as válság idején nagyobb hangsúly esett például a hosszúra nyúlt GYES és GYED idejének lerövidítésére, ami szembement a korábbi elvekkel.

Több modellben is azt láttuk, hogy nemcsak a szocio-demográfiai, hanem bizonyos attitűdkérdések bevonása után is találhattunk különbséget a nők és férfiak vélekedései között, igaz, ezek a vélekedések még így is meglehetősen közel helyezkednek el egymáshoz. Úgy tűnik azonban, hogy a társadalomban férfiként, illetve nőként való élés élménye még akkor is képes vélekedéskülönbségeket okozni, ha a strukturális okokból kirajzolódnó nő-férfi különbségek lehetséges hatását már kiszűrjük. Mindenesetre a külön a férfiakra és külön a nőkre futtatott modellek segítségével bemutattuk, hogy nők és férfiak csoportja nem homogén, és bizonyos esetekben ugyanaz a változó akár ellentétes hatást is kiválthat a két nem csoportján belül.

A különböző születési kohorszba tartozók között sem voltak igazán éles különbségek, ez azzal magyarázható, hogy az egymást váltó gender rezsimek, amelyekben ezek a kérdezettek szocializálódtak, illetve amelyekben új és új hatás érte őket, nem különböztek élesen egymástól.

Fontos eredmény, hogy a kisgyermekeseket (különösen a nőket) nemcsak a munkaerő-piaci strukturális akadályok tartják távol, hanem attitűdjeik is párhuzamosságokat mutatnak a helyzetükkel: a több kisgyerekekkel rendelkezők ugyanis tradicionálisabb attitűdökkel járnak együtt.

Az általánosabb nézetek szintjén – utalhatunk itt az előíró nemi sztereotípiákra –, jelentősebb mértékű változást láthatunk a lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos nézeteiben, mint azokban a kutatásokban, melyek a női és férfi szerepeket jellemzően a családon belül értelmezték és mérték fel. Abban az esetben, ha valamilyen nagyobb társadalmi-gazdasági változás állt be a vélemények kontextusában, tulajdonképpen látható volt, hogy időleges, de tartósan csak jóindulattal nevezhető, és az egyenlőségpártibb vélekedések felé ellépő változások következtek be az attitűdökben.

HIVATKOZÁSOK

- Adamik M. (1997) How Can Hungarian Women Lose What They Have Never? In Feischmidt M. – Magyari-Vincze E. – Zentai V. (szerk.) *Women and Men in East European Transition*. Cluj-Napoca: Editure Fundatiei Pentru Studii Europene, 42–61.
- Adamik M. (1999) Lehetséges-e kritikai demográfia? *Demográfia* 42(3–4): 193–202.
- Adamik M. (2000) Az államszocializmus és a „nőkérdés”. „A legnagyobb ígélet – a legnagyobb megaláztatás.” PhD értekezés tézisei. (Kézirat)
- Adamik, M. (2001) The Greatest Promise – The Greatest Humiliation. In Jahner, G. et al. (szerk.) *Gender in Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*. Berlin: trafo verlag, 190–199.
- András E. (2013) „Parancsra álmodom vagy szabadon?” Képzletbeli maszkulinitás a szocialista Magyarországon. In uő. (szerk.) *A mez-telen férfi: tanulmányok*. Budapest: Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, 83–98.
- Barát E. – Pataki K. – Pócs K. R. (2004) Gyűlölködni szabad (?). A magyar sajtó a feminizmusról és a feministákról. *Médiakutató*, 2004 tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_01_tavasz/03_gyulolkodni_szabad (utolsó letöltés: 2014. szeptember 5.)
- Blaskó Zs. (2005) Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia* 48(2–3): 159–186. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2005_2-3/Blasko%20Zsuzsa_tan.pdf (utolsó letöltés: 2014. szeptember 1.)
- Blaskó Zs. (2006) *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. KSH NKI Kutatási jelentései 82, Budapest: KSH. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ82nok_ferfiak.pdf (utolsó letöltés: 2014. szeptember 1.)
- Blaskó Zs. (2011) „Hároméves kor alatt mindenképp megsínyli?” Interjú kutatás kisgyermekes anyák körében. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 156–170.
- Borbély Sz. (2011) Nők és férfiak béregyenlősége Magyarországon. Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 113–131.
- Brooks, C. – Bolzendahl, C. (2004) The transformation of US gender role attitudes: cohort replacement, social-structural change, and ideological learning. *Social Science Research* 33(1): 106–133.
- Chernova, Z. (2012) The Model of „Soviet” Fatherhood. *Russian Studies in History* 51(2): 35–62.
- Connell, R. W. (1990) The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal. *Theory and Society*, 19(5): 507–544.
- Cotter, D. – Hermsen, J. M. – Vanneman, R. (2011) The End of the Gender Revolution? Gender Role Attitudes from 1977 to 2008. *American Journal of Sociology* 117(1): 259–289.
- Crenshaw, K. (1991) Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus? *Demográfia*, 51(4): 307–328.
- Eagly, A. H. – Wood, W. – Diekmann, A. B. (2000) Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal. In Eckes, T. – Tarutner, H.M. (szerk.) *The Developmental Social Psychology of Gender*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 123–174.
- Fábián K. (2011) Changes in the Postcommunist Gender Regime: The Case of Central and Eastern Europe in Comparative Perspective. Manuscript prepared for the Annual Convention of American Political Science Association. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1901359 (utolsó letöltés: 2014. június 20.)
- Fan, P. – Marini, M. M. (2000) Influences on Gender-Role Attitudes during the Transition to Adulthood. *Social Science Research*, 29(2): 258–283.
- Fodor É. (1997) Gender in Transition: Unemployment in Hungary, Poland, and Slovakia. *East European Politics & Societies*, 11(3): 470–500.
- Fodor É. (2001) A szegénység elnőiesedése hat volt államszocialista országban. *Szociológiai Szemle* 11(4): 96–113.
- Frey M. (2011) Nők és férfiak a munkaerőpiacon, különös tekintettel a válságkezelés hatásaira. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 17–48.
- Gal, S. – Kligman, G. (2000) *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Gill, M. J. (2004) When information does not deter stereotyping: Prescriptive stereotyping can foster bias under conditions that deter descriptive stereotyping. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(5): 619–632.

- Gillis, J. R. (2000) Marginalization of fatherhood in Western countries. *Childhood* 7(2): 225–238.
- Glass, C. – Fodor É. (2011) Public Maternalism Goes to Market: Recruitment, Hiring, and Promotion in Postsocialist Hungary. *Gender & Society*, 25(1): 5–26.
- Glass, C. – Kawachi, J. (2001) Winners or Losers of Reform? Gender and Unemployment in Poland and Hungary. *Review of Sociology of Hungarian Sociological Association*, 7(2): 109–140.
- Goven, J. (2000) New Parliament, Old Discourse? The Parental Leave Debate in Hungary. In Gal, S. – Kligman, G. (szerk.) *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 286–306.
- Goven, J. (2002) Gender and Modernism in a Stalinist State. *Social Politics*, 2002 Spring, 3–28.
- H. Sas J. (1984) *Nőies nők és férfias férfiak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hadas M. (2010) *A férfiasság kódjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Harcza I. (2014) *Családi kohézió. A szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása*. KSH Műhelytanulmányok 5. Budapest: KSH.
- Harding, S. (1987) *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Bloomington, Indianapolis and Milton Keynes: Indiana University Press and Open University Press.
- Harnois, C. E. (2011) *Feminist Measures in Survey Research*. New York: SAGE.
- Heller M. – Rényi Á. – Némedi D. (1990) Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. In Monigl I. (szerk.) *Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986: a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése*. Budapest: KSH, 13–125.
- Hódosy A. (2013) Paternális beavatás az írásbeliségbe avagy nemiszerep sztereotípiák a kisiskolások kötelező olvasmányjaiban. *TNTeF* 3(1). <http://tntefjournal.hu/vol3/iss1/hodosy.pdf> (utolsó letöltés: 2014. augusztus 22.)
- Jost, J. T. – Banaji, M. R. (1999 [1994]) A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése In Hunyady et al. (szerk.) *A csoportok percepciója*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 489–518.
- Kereszty O. (2014) Nők az oktatásban Magyarországon. In Juhász B. (szerk.) *A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013*. Budapest: Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség, 259–294.
- Kövéér Á. (2014) *Fragmented discourses about women in the Hungarian public scenes* (kézirat).
- KSH (2012) *Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár*. KSH: Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/idomerleg/idomerleg0910.pdf> (utolsó letöltés: 2014. december 28.).
- Lindsey, L. L. (1997) *Gender Roles. A Sociological Perspective*. New Jersey: Prentice Hall.
- van der Lippe, T. – Fodor, É. (1998) Changes in Gender Inequality in Six Eastern European Countries. *Acta Sociologica*, 41(2–3): 131–149.
- Lopata, H. Z. (2006) Gender and Social Roles. In Chafetz, J. S. (szerk.) *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Springer, 229–246.
- Lorentzen, J. (2014) *Az apaszerep története Norvégiában 1850–2012*. Budapest: Pont Kiadó.
- Lovász A. (2013) Jobbak a nők esélyei a közsférában? A nők és férfiak bérei közti különbség és a foglalkozási szegregáció vizsgálata a köz- és magánszférában. *Közgazdasági Szemle* 60. 2013. július-augusztus, 814–836. http://real.mtak.hu/6415/1/Kszemle_CIKK_1400.pdf (utolsó letöltés: 2014. augusztus 5.)
- MacKinnon, C. A. (2006 [1984]) Difference and Dominance: On Sex Discrimination. In Hackett, E. – Haslanger, S. (szerk.) *Theorizing Feminisms*. Oxford: Oxford University Press, 244–255.
- Mason, K. O. (1997) 8. Gender and Demographic Change: What Do We Know? In Jones, G. W. et al. (szerk.) *The Continuing Demographic Transition*. Oxford: Clarendon Press, 158–175.
- Novikova, I. et al. (2003) Men, Masculinities in 'Europe'. In Novikova, I. – Kambourov, D. (szerk.) *Men in the Global World. Integrating Post-Socialist Perspectives*. Helsinki: Kikimora Publications, 75–97.
- Oates-Indruchová, L. (2006) The Void Acceptable Masculinity During Czech State Socialism: The Case of Radek John's Memento. *Men and Masculinities*, 8(4): 428–450.
- Parvikko, T. (1990) Conception of gender equality; similarity and difference. In Keranen, M. (szerk.) *Finnish „Undemocracy”: essays on gender and politics*. Helsinki: Finnish Political Science Association, 89–111.
- Pascall, G. – Kwak, A. (2005) Introduction: gender and the family under communism and after. In úók. *Gender Regimes in Transition in Central and Eastern Europe*. Bristol: Policy Press, 1–30.

- Plantenga, J. et al. (2009) Towards a European Union Gender Equality Index. *Journal of European Social Policy* 19(1): 19–33.
- Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (2011) Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. 2011.* Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 192–206.
- Ridgeway, C. L. – Smith-Lovin, L. (1999) The Gender System and Interaction. *Annual Review of Sociology*, 25: 191–216.
- Rudman, L. A. – Glick, P. (2008) *The social psychology of gender*. Guilford Press.
- Schadt M. (2003) „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs: Pannónia Könyvek.
- Scott, J. W. (1994) Deconstructing equality-versus-difference: Or, the uses of poststructuralist theory for feminism. In Seidman, S. (ed.) *The postmodern turn: New perspectives on social theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 282–298.
- Spéder Zs. (2011) Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011.* Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 207–228.
- Spierings, N. (2012) The inclusion of quantitative techniques and diversity in the mainstream of feminist research. *European Journal of Women's Studies* 19(3): 331–347.
- van Staveren, I. (2012) To Measure is to Know? A Comparative Analysis of Gender Indices. *Review of Social Economy*, 71(3): 339–372.
- Szalai J. (2000) From Informal Labor to Paid Occupations: Marketization from below in Hungarian Women's Work. In Gal, S. – Kligman, G. (szerk.) *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 200–224.
- Szalai J. (2001) Conflicts of Gender and Class. Paradoxes of Women's Occupational Mobility in Post-1989 Hungary. In van der Lippe, T. – van Dijk, L. (eds.) *Women's Employment in a Comparative Perspective*. New York: Aldine De Gruyter, 19–36.
- Szalma I. – Takács J. (2013) Should have men more rights...? Gender-role-related attitudes before and during the 2008 crisis. In Gudmundur Jonsson és Kolbeinn Stefansson (szerk.) *Retrenchment or renewal? Welfare states in times of economic crisis*. Helsinki: Nordic Centre of Excellence Nordwel, 207–233. http://www.policy.hu/takacs/pdf-lib/2013Szalma-Takacs_Should_Men_Have_More_Rights.pdf (utolsó letöltés: 2014. szeptember 10.)
- Szikra D. (2013) *Austerity Policies and Gender Impacts in Hungary*. Working paper. Friedrich Ebert Stiftung Budapest. http://www.fesbp.hu/common/pdf/austerity_gender_hungary_2013.pdf (utolsó megtekintés időpontja: 2014. december 28.)
- Tallichet, S. E. – Willis, F. K. (1986) Gender-Role Attitude Change of Young Women: Influential Factors from a Panel Study. *Social Psychology Quarterly* 49(3): 219–227.
- Thun É. (1996) „Hagyományos” pedagógia – feminista pedagógia. *Educatio*, 1996. ősz, 404–416.
- Tóth O. (1995) Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle* 1995/1, 71–86. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9501toth.htm> (utolsó letöltés: 2014. július 15.).
- Vajda R. (2014) Munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők. A nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről. In Juhász B. (szerk.) *A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013.* Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 99–152.
- Verloo, M. (2005) Displacement and Empowerment: Reflections on the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality. *Social Politics*, 12(3): 344–365.
- Wajcman, J. (2007 [1998]) Nemek közötti egyenlőség a szervezetekben. In Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula Kiadó, 31–49.
- Walby, S. (2004) The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime. *Social Politics* 11(1): 4–29.
- Walby, S. (2011) Changes in the Context for Feminism. In uő. *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity, 101–129.
- Watson, P. (1993) Eastern Europe's Silent Revolution: Gender. *Sociology* 27(3): 471–487.
- Winters, K. (2013) „What does it mean if 'gender' is statistically significant? Why we can't interpret our results using the measures 'men/women'?” Konferencia-előadás. 3rd European Conference on Politics and Gender (ECPG). 2013. március 21–23. Barcelona.
- WEF 2014. *The Global Gender Gap Report*. Country profile: Hungary. Geneva: World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2014/economies/#economy=HUN> (utolsó letöltés: 2014. december 30.)
- Zimmermann, S. (2010) Gender Regime and Gender Struggle in Hungarian State Socialism. *Aspasia* 4: 1–24.